

ԴՐԱԽՕՍԱԿԱՆ—ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Վասպուրականի, կազմեց Երուանդ Լալայեան. Հրատարակութիւն Հայոց Ազգագրական Ընկերութեան. Պրակ առաջին, 1915 թ. Թիֆլիս.

Մեր առջին է պ. Լալայեանի ձեռնարկած հսկայ աշխատութեան առաջին պրակը: Իրեն յատուկ յոգնաջանութեամբ մէկիկ մէկիկ նկարագրել է այս հազարից աւելի սիւնակների մէջ մեր նախկին կուլտուրայի տարաբաղդ, ցիրուցան, բայց մեղ այնքան սիրելի ու հարազատ մնացորդները: Երկու հազար ձեռագիրներ — պէտք է հպարտանալ՝ ընդհանուրի ջնշին մասը կազմող նոյնիսկ այդ թիւը լսելիս, պէտք է երջանիկ լինել՝ դրանց ասլահովագրումը ներկայ ցուցակով տեսնելիս, բայց և պէտք է հիանալ՝ դրանց վրայ թափուած այնքան բարեխիղճ աշխատանքին մօտենալիս: Պ. Լալայեանի բեղուն գրչի ու անսպառ եռանդի արդիւնք կարող է լինել միայն այս գործը. և բնորոշ է, երբ ցուցակի յառաջաբանում կարդում ենք, թէ այդ ձեռագրերից շատերը 14 տարի շարունակ գաղտնաբաններում անձեռնամխելի մնալով բորբոսնել փշացել, թերթերն իրար էին կպել, պ. Լալայեանը հանել է տուել, արևի տակ չորացրել, մաքրել և այսպիսով ազատել կորուստից:

Ամբողջ ցուցակը հրատարակելու է պրակ առ պրակ և պիտի բաղկանայ 1500 մեծագիր էջերից կամ 3000 սիւնակներից (առաջին պրակը 1048 սիւնակ է): «Առանձնապէս ուշագրաւ է լինելու վերջին պրակը, կարդում ենք յառաջաբանում, որ ամփոփելու է անտիպ ժամանակագրութիւններ, Աղթամարի Կաթողիկոսութեան, Կարնոյ ու այլ պատմութիւններ»: Այստեղ պիտ տըրւեն և «մանրամասն տեղեկութիւններ ձեռագիրների հնութեան, քանակի, որակի, գրիչների, ծաղկողների և կազմողների մասին, ինչպէս և նիւթերի ու յատուկ անուանների ցանկեր ու ծանօթութիւններ, թէ ինչ գլխաւոր կենդոններում են գտնւում այդ ձեռագիրները և ինչպէս էին պահւում»:

Ներկայ պրակը, որ կըրում է «Ս. Գրոց վերաբերեալք» խորագիրը, պարփակում է բացառապէս եկեղեցական գրքերի նկարագրութիւնն ու սրանց յիշատակարանների և ծանօթութիւնների ընդօրինակութիւնը. այսպէս՝ 4 Աստուածաշունչ, 24 Սաղմոսարան (որոնց թւում և 5 Տօնացոյց, 2 Ժամագիրք, 1 Խորհրդատետր, 1 Նարեկի մաս) 4 Առակք և երգ երգոց Սողոմոնի, 2 Հին կտակարանի հատուածներ, 8 Մարգարէութիւններ — թղթեր և 438 Ա.

ւետարան: Ժամանակագրական տեսակէտից դրանք հետեւեալ պատկերն են ներկայացնում. ԺԱ. դարում գրուած 2 աւետարան, ԺԲ դարում՝ 4, ԺԳ դարում՝ 27, ԺԴ դարում՝ 59, ԺԵ դարում՝ 122, ԺԶ դարում՝ 76, ԺԷ դարում՝ 125 և վերջապէս ԺԸ դարում՝ 13: Ամենահին աւետարանը Կղաւտոյ Տալաշայ վանքում 1018 թուին գրուած մի երկաթագիր աւետարան է, որից մի երկսիւն էջ ցուցադրուած է ներկայ պրակի մէջ, իսկ ամենից նորը 1750 թուի մի բոլորագիր աւետարան:

Ինչպէս ասուած է յառաջարանի մէջ, Վասպուրականի հայերէն ձեռագիրների ցուցակն ունի ոչ միայն մատենագրական, այլ և լեզուաբանական, պատմական, հնագիտական ազգագրական ու գեղարուեստական մեծ նշանակութիւն: Ընդունով սակայն այս արդարացի ընդհանուր աշխատութեան նկատմամբ (յատկապէս վերջին պրակի, որն ըստ Ընկերութեան Խորհրդի հաւաստիացումների խոստանում է լինել ամենից ուշագրաւն ու կարևորը) չենք կարող չնկատել, որ ներկայ պրակն իւր այդ հսկայ ծաւալի համեմատութեամբ պակաս պատմական հնագիտական, ազգագրական ու գեղարուեստական արժանիքներ ունի. օր. պատմութեամբ հետաքրքրւողը ուշի-ուշով հետախուզելով բոլոր յիշատակարանները մի քանի կցկտուր պատմական, տեղեկութիւններից զատ այլ բան չի գտնիլ այս պրակում. այսպէս՝ Բ. 41 մի սիւնակ ունի Ընդհանուր հանի (=խանի) Վանը պաշարելու մասին, Բ. 99. Ապաղայ խանի (XIII դար) ու Շահ Իսմայիլի (XVI դար) մասին Բ. 120—21 Ղազան խանի ու Հեթում թագաւորի մասին, Բ. 353, Լէնկ-Թեմուրեան արշաւանքներից յետոյ Հայաստանի լքուեր դրութեան, Սքանդարի ու Ահմադի կռիւների մասին, Բ. 369 թ. Շահոուխի և Իսկանդարի կռիւների մասին, Բ. 258, 523, 611, Շահաբրասի արշաւանքների մասին, Բ. 721—22, Օսմանցոյ ու Պարսից պատերազմների մասին եւն: Սակայն պէտք է դիտել, որ այս երկոյթն եզակի չէ. Յիշատակարանների այլ ժողովածուների ընթերցումը թոյլ է տալիս մեզ տեսնել, որ դրանք ըստ մեծի մասին յիշեալ տեսակէտներից սակաւանիւթ են *), միապաղաղ, կաշկանդուած կրօնական մտածելակերպով: Կրօնական շարժառիթն է այս ձեռագրերի մեծ մասի երևան գալու պատճառը, ուստի և նրանց յիշատակարանների մէջ Ս. Գրքի ապօրոգիան տեղ

*) Այդ կողմից հայերէն արձանագրութիւնների ժողովածուները անտիպողալ հակադրութիւն են յիշատակարանների ժողովածուներին: Ինչքան վերջիններս տղքատ են, միալար, այնքան առաջինները հարուստ են պատմական, հնագիտական, հասարակական—տնտեսական, դրամագիտական եւլն նիւթերով: Մի «Վ. Ժամական Տարեգիր» (Վ. Կոստանեանի, Ս. Պ. Բ. 49-15) կարող է ընտրելագոյն ապացոյց ծառայել մեր ասածներին:

պիտի բռնէ: Օր. ներկայ պրակի մէջ, գրեթէ իւրաքանչիւր յիշատակագրութեան մէջ երբեմն մինչև սիւնեականների հասնող, յաճախ չափածոյ, ներբողեան է կարդացւում տուեալ կրօնական գրուածքին (=աւետարաններին), ջերմեռանդութեամբ ջատագովւում նրա հրաշագործ զօրութիւնը*) ու ընթերցողի օրհնութիւնն և ողորմին հայցւում գրիչի, բայց ամենից շատ ստացողի, սրա ընտանիքի անդամների ու ազգականների համար: Յատուկ անունների մի կալիպոսկոպ է ահա, որ պատում է մեր առջև. ամեն տեսակ անունների՝ պարսկական, արաբական, տաճկական, քրդական բուն հայկականի հետ (գրական և գաւառական) կարելի է հանդիպել այստեղ. այդ թւումները յաճախ էջեր են բռնում: Սակայն այժմ մեզ տարօրինակ երևացող այս անւանացանկերը շատ հասկանալի են եղել ու անհրաժեշտ իր ժամանակին: Միջնադարում որևէ լաւ ձեռագիր հանդէս բերելը խլած նիւթական էներգիայի ու ունեցած մտաւոր և բարոյական ազդեցութեան տեսակէտից կարող է համեմատել ներկայիս մի բարեգործական կամ կուլտուրական ձեռնարկի հետ. ուստի և այդ «աստուածա— և մարդահաճոյ» գործի ի կատար ածողները—ստացողն ու գրիչը իրաւունք են համարում իրենց ու իւրայիններին ընթերցողի աղօթքներին ու ողորմիներին յանձնել:

Յիշատակարանների մասին խօսելիս չի կարելի կանգ չառնել մեր տասնեակ հազարաւոր ձեռագրների իսկական վարպետի—հայ «գրիչի» բնութագրի վրայ: «Անարժան, անիմաստ, անպիտան, անմիտ և անսլտուղ ի բարեաց, ապակար, ախմար, վայ և եղուկ, մեղսաթաւալ, յոգնամեղ և տարտամ ոգու տէր, փծուն» ևլն այսպիսի ինքնաստորացուցիչ մակդիրների տակ թագնւում է իրօք համեստ հայ գրիչը, համեստ, բայց բեղուն, տոկուն, յոգնաշխատ ծայր աստիճանի: «Ի դառն և ի դար ժամանակի, յորում տառապեցուցանեն և նեղեն զազգս քրիստոնէից ազգի ազգի կեղեքմամբ և անողորմ հարկապահանջութեամբ և յաշխարհէ աշխարհ վտարմամբ իրր զգերի, տամբ և ընտանեօք. արդ ի յայսպիսում դառնութեան ժամանակի «հայ գրի այդ աննկուն աշխատաւորը մինչև խոր ծերութիւն անդադրում արտադրում է գրուածքների մի այնպիսի խոշոր կոնսիստենտ, որ աւելի քան ապշեցուցիչ է: Գոհացուցիչ

*) Այս կողմն առանձնապէս շեշտելու է: Այն յարգանքը, որ վայելում էր աւետարանը ֆանատիկ միջնադարում որպէս հրաշագործ զօրութիւն, ցարդ եւս շարունակւում է մեր գիւղական մասսայի մէջ: Մինչև այսօր էլ նրան փաթաթում են 102, 120 թաշկինակներով. անձեռնամխելի սրբութիւն համարում, նրա ապարինող օգնութեանը դիմում հիւանդութեան զէպրերում եւ այլն: Տիպիկական է աւետարանի կուլտի պատմութեան համար ք. 538-ի յիշատակագրութիւնը:

օրինակ կարող է ծառայել հետևեալը. «Եւ արդ գրեալ եղև Յոհան(նու) գլուխն ձեռամբ վարպետին իմոյ՝ տէր Յովանիսի Մանգասարենց, քաջ քարտողին. որ Հ Բ տարի՝ ամառն և ձմեռն, գիշեր ու ցերեկ ի գրել եկաց: Որ գրեալ եղև ձեռամբ նորա Խ (Յ) այսմաւուրք և տարենգիրք, Ճառ և Սարգիս գիրք: Իսկ փոքր գիրք, տետր, հաղօթամատոյց, շարակնոց և սաղմոսարան, մաշտոց և գանձատետր ԾԿ (= ՅԿ?), և այլ աւելի, և աւետարանս ԼԲ: Եւ զայս Յոհաննու գլուխս՝ ի ծերութեան ժամանակ, որ աչք չէր հայիլ և ձեռն կու դողար. բազում չարչարանօք՝ հազիւ կարաց աւարտել և այլ չկարաց գրիչ բռնել, մինչի վաղճան, որ հանգեաւ ի Քրիստոս ԶԶ (86) ամաց» (ը. 619-20):

«Զեռագրաց ցուցակը դարդարուած է լինելու ձեռագիրների մանրանկարների, և տառերի գունաւոր և միագոյն օրինակներով կազմերի և նկարներով»—կարդում ենք յառաջաբանում: Իրօք, այս պրակի մէջ կան մանրանկարներ ու տառեր, բայց բոլորն էլ միագոյն են. դրանց սխտեմատիկ դասաւորուած ու ծանօթութիւններով օժտուած երևան բերելը, թւում է, աւելի նպատակայարմար կլինէր ու օգտակար:—Տպագրութիւնը կատարուած է խնամքով, լաւ թղթի վրայ և մաքուր, որ անշուշտ աւելի քան պատիւ է բերում հրատարակիչներին—Ազգագրական Լճերութեան Խորհրդին:

Քանի դեռ ամբողջ գործը լիովին հանգէս չի եկել, դժուար է սպառիչ գնահատութիւն տալ: Գլխաւոր արժանիքներն արդէն մատնանշեցինք, իհարկէ առանց համեմատելու սոյն ցուցակը հ. Յակ. վ. Տաշեանի «Յուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեան ի Վիեննա», ի կամ Ֆր. Կորն. Կոնիքերի «Բրիտանական մուզէյի հայ ձեռագրերի ցուցակ»-ի պէս ընտրելագոյն աշխատութիւնների հետ. սրանք կլասիկ գործեր են, որոնց նմանուիլը ամեն մի նոր «Հայ ձեռագիրների ցուցակ»-ի համար *idée fixe* պիտ լինի:*)

1913 թ. 13-ին Յունիսի.

Վաղ. Տէր. Յակովբեան:

*) Ի դէպ, խօսելով ցուցակների մասին, չի կարելի ցաւ ի սիրտ չնկատել, որ Ա. Էջմիածնի Մայր Աթոռի Մատենադարանն իւր հազարաւոր ձեռագիրների հանգէպ, զոնէ փոքր ի շատէ բաւարար ցուցակ չունի: Տառնեակ տարիներ են. կարդում ու լսում ենք ամենաւրեր, ինչ սկսուած է այդ ցանկաւի ցուցակագրումը, մինչեւ օրս դժբախտաբար առանց աւարտ ստանալու ու հրապարակ գալու: Հայ գրականութեան, պատմութեան ու լեզուի համար մի ազադակող անհրաժեշտութիւն ու կարիք է այդօրինակ ցուցակը. յուսանք զոնէ այս տառնամեակում այդ կարիքը իւր պատկան բաւարարութիւնը գտնի: